Калініченко Олександр Федосійович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права навчально-наукового інституту права та психології, Національна академія внутрішніх справ, м.Київ, Україна, https://orcid.org/0009-0006-4480-3894

Kalinichenko Oleksandr, candidate of legal sciences, associate professor, professor of the department of constitutional law, educational and scientific institute of law and psychology, National academy of internal affairs, Kyiv, Ukraine, https://orcid.org/0009-0006-4480-3894

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

LEGAL STATUS OF THE STATE LANGUAGE IN MODERN UKRAINE

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз правових засад функціонування української мови як єдиної державної мови в Україні, визначено її конституційно-правовий статус та особливості застосування у діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що державна мова виступає важливим елементом конституційного ладу, національної ідентичності та державного суверенітету, а також є необхідною умовою ефективного функціонування публічної влади та забезпечення прав і свобод громадян.

У дослідженні проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють використання української мови, зокрема Конституцію України, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як

державної», а також інші нормативні документи, що визначають обов'язковість її застосування у сфері діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування та інших державних інституцій. Визначено, що державна мова є обов'язковим засобом офіційного спілкування у процесі здійснення владних повноважень, підготовки офіційних документів, ведення діловодства, розгляду звернень громадян, прийняття управлінських рішень та здійснення судочинства.

Особливу увагу приділено сфері використання державної мови у публічному управлінні, інформаційному просторі та офіційній комунікації, зокрема у виданні друкованої продукції службового характеру, веденні офіційних вебсайтів органів державної влади та місцевого самоврядування, а також висвітленні їх діяльності засобами масової інформації. Наголошено на значенні державної мови як інструменту забезпечення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів влади.

У статті також визначено, що функціонування української мови як державної сприяє зміцненню правової держави, розвитку демократичних інститутів та утвердженню принципу верховенства права. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері мовної політики та забезпечення належного контролю за дотриманням мовного законодавства як важливого чинника зміцнення державності України.

Ключові слава: державна мова, народність, публічна сфера, державний сектор, сертифікат, забезпечення, суспільне життя.

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the legal foundations for the functioning of the Ukrainian language as the sole state language in Ukraine

and determines its constitutional and legal status, as well as the specific features of its application in the activities of state authorities and local self-government bodies. It is substantiated that the state language constitutes an essential element of the constitutional order, national identity, and state sovereignty, and serves as a necessary condition for the effective functioning of public authorities and the protection of human and civil rights and freedoms.

The study analyzes the regulatory legal framework governing the use of the Ukrainian language, in particular the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language," and other legal acts establishing the mandatory use of the state language in the activities of legislative, executive, and judicial authorities, law enforcement agencies, local self-government bodies, and other public institutions. It is determined that the state language is the mandatory means of official communication in the exercise of public authority, preparation of official documents, record management, consideration of citizens' appeals, decision-making processes, and administration of justice.

Special attention is paid to the use of the state language in public administration, the information sphere, and official communication, including the publication of official printed materials, maintenance of official websites of state authorities and local self-government bodies, and coverage of their activities in mass media. The importance of the state language as a tool for ensuring transparency, openness, and efficiency of public administration is emphasized.

The article also establishes that the functioning of the Ukrainian language as the state language contributes to strengthening the rule of law, developing democratic institutions, and reinforcing the constitutional order. It is concluded that further improvement of language legislation and effective monitoring of compliance with language policy remain essential factors in strengthening Ukraine's statehood.

Keywords: state language, nationality, public sphere, public sector, certificate, provision, social life.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення, євроінтеграційних процесів та збройної агресії проти України особливого значення набуває питання забезпечення належного правового статусу української мови як єдиної державної мови. Мова виступає не лише засобом комунікації, а й важливим елементом національної ідентичності, державного суверенітету та конституційного ладу. Водночас практична реалізація положень Конституції України та Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» потребує подальшого вдосконалення правових механізмів, спрямованих на забезпечення її повноцінного функціонування у всіх сферах публічного життя.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення ефективного застосування державної мови у діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів, судової системи, сфери освіти, медіа, обслуговування та інших сферах суспільних відносин. Особливого значення набуває питання правового регулювання мовної політики, встановлення відповідальності за порушення мовного законодавства, а також забезпечення державного контролю за його дотриманням. У зв’язку з цим виникає необхідність комплексного наукового аналізу правового статусу державної мови в Україні, її функцій та ролі у забезпеченні конституційного правопорядку.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика правового статусу державної мови, її ролі у функціонуванні держави та забезпеченні прав і свобод людини є предметом дослідження багатьох науковців у галузі конституційного права, мовознавства та державного управління. Теоретичні аспекти природи мови та її значення у розвитку суспільства розглядалися ще

у працях античних філософів, зокрема Платона та Горгія, які досліджували взаємозв'язок мови, мислення та суспільних відносин.

Вагомий внесок у дослідження правового статусу української мови зроблено українськими науковцями, які розглядали державну мову як важливий елемент конституційного ладу, засіб забезпечення державної єдності та функціонування публічної влади. Значну увагу приділено аналізу положень Конституції України, Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також інших нормативно-правових актів, що визначають правові засади функціонування державної мови.

Окремі аспекти мовної політики досліджувалися у контексті міжнародного досвіду, зокрема на прикладі законодавства європейських держав, таких як Латвійська Республіка, де державна мова відіграє важливу роль у забезпеченні діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання правового статусу державної мови в Україні потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням сучасних умов розвитку держави та суспільства.

Метою статті є комплексний аналіз правового статусу української мови як державної в Україні, визначення її ролі у функціонуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, а також дослідження нормативно-правових засад її застосування у різних сферах суспільного життя.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: дослідити конституційно-правові основи функціонування української мови як державної; проаналізувати положення чинного законодавства, що регулює застосування державної мови; визначити значення державної мови у забезпеченні ефективної діяльності органів

публічної влади; дослідити механізми державного контролю за дотриманням мовного законодавства та відповідальність за його порушення; а також визначити роль державної мови у зміцненні державності, національної безпеки та розвитку демократичного суспільства.

Виклад результатів. Якщо говорити про мову як загальне поняття, то можна використовувати означення, які підкреслюють різні аспекти явища. Ці означення також тягнуть за собою різні підходи до розуміння мови, вони також формують і наповнюють різні та часто несумісні школи мовознавства. Дебати про природу та походження мови сягають стародавнього світу. Грецькі філософи, зокрема Горгій і Платон, обговорювали співвідношення слів, понять і дійсності. Горгій стверджував, що мова не може представляти ані об'єктивного досвіду, ані людського досвіду, а тому спілкування та правда неможливі. Платон стверджував, що спілкування можливе, оскільки мова подає ідеї та концепції, які існують незалежно від мови та існували до неї [1,с.5].

Мова – це найкращий засіб взаємних зносин окремих людей між собою, засіб їх духовного об’єднання і взаємного впливу. Без мови нема народності.

Рідна мова найкраще відбиває в собі думки й почуття окремої людини, суспільності всього народу. В мові, її історії, розвитку й виробленні відбилися перші ознаки проявів самостійного духовного життя в майбутньому окремого народу.

У сучасних державах існує поняття офіційної (державної) мови та мов національних меншин, правовий статус яких може визначатися конституцією та законами держави. Правовий статус мови – це її роль порівняно з іншими мовами певної держави чи на міжнародній арені.

Державна мова – мова, вживання якої обов'язкове в офіційних документах та загалом у публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо).

Державною мовою визначається або фактично визнається, як правило, мова титульної нації. В державах, утворених на багатонаціональній основі, статус державної можуть мати кілька мов. При цьому державна мова, як спільна на всій території держави, сприяє згуртуванню населення перетворює його на колектив, суспільство, народ. Єдина для всього суспільства державна мова дає змогу сконцентрувати його інтелектуальний потенціал і, як підсумок, у процесі історичного розвитку,врешті-решт переростає в могутню рушійну силу суспільного прогресу. Функція державної мови полягає також у тому, щоб реально забезпечити рівні права всім членам суспільства, у тому числі й особам, що належать до національних меншин.

Наприклад, відповідно до ст. 3 Закону Латвійської Республіки «Про державну мову» 1999 р. «державною мовою Латвійської Республіки є латиська мова. У Латвійській Республіці кожен має право здійснювати запити і спілкуватися державною мовою в установах, громадських і релігійних організаціях та підприємствах (компаніях)». Крім того, відповідно до ст. 6 «працівники державних установ та установ місцевого самоврядування, судів та установ судової системи, державних і муніципальних підприємств, а також співробітники компаній, у яких найбільша частка капіталу належить державі або органам місцевого самоврядування, повинні вільно володіти і використовувати державну мову в обсязі, необхідному для виконання своїх професійних і посадових обов'язків» [2].

21 лютого у світі відзначається Міжнародний день рідної мови. Мова – не лише засіб нашого спілкування, а й визначальний чинник ідентифікації

українців як нації. Останнім часом зростає престиж української мови, отже посилюється національна свідомість українського народу, адже у народу немає більшого скарбу, ніж його мова. Вона охоплює усі сфери суспільного життя: це характер народу, його пам'ять, історія і духовна могутність. Турбота про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації.

В Україні під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового спілкування у публічнихсферах суспільного життя. Публічними сферами, у яких застосовується державна мова, охоплюються сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). Крім того, державна мова має вживатися при розгляді звернень громадян, у виданнях друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, для висвітлення органів державної влади та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації тощо.

Стаття 10 Конституції України та стаття 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначають, що державною мовою в Україні є українська мова. Закон регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя на всій території України [3]. Згідно із законом українська мова домінує у таких сферах: у державному секторі та органах місцевого самоврядування; в громадських та інших організаціях; в науці та освіті; у медицині; на телебаченні та кіно; у сфері послуг; в медіа та інтернет-сайтах; у війську та силових структурах; у документообігу тощо. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної

влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені Законом. Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України. Згідно з вимогами статті 30 Закону мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Підприємства, установи та організації всіх форм власності, фізичні особи–підприємці, інші суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів, здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою. Інформація державною мовою може дублюватися іншими мовами. На прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін. Законом передбачено, що кожен громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою. Для цього держава забезпечує кожному громадянинові України можливості для опанування державної мови через систему закладів дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, освіти дорослих, а також через підтримку неформальної та інформальної освіти, спрямованої на вивчення державної мови. У свою чергу особа, яка має намір набути громадянство України, зобов'язана засвідчити відповідний рівень володіння державною мовою.

У свою чергу особи, які претендують на посаду в органах державної влади або місцевого самоврядування, повинні складати іспит на рівень володіння українською мовою відповідно до стандартів, розроблених Національною комісією зі стандартів державної мови. Рівень володіння державною мовою засвідчується відповідним державним сертифікатом. Якщо особа сама хоче отримати такий сертифікат та скласти іспит, то може

це зробити безоплатно раз на 4 місяці. Така можливість є в усіх громадян України. Дія сертифікату на рівень володіння мовою буде безстрокова, але якщо претендент з першого разу не складе іспиту, у нього буде час підготуватися і перескласти.

Депутати місцевих рад, місцевого самоврядування, офіцери-контрактники, рядові, сержанти, старшини правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси, педагоги, науковці та медпрацівники можуть засвідчити рівень володіння державною мовою освітнім документом, за умови, що українська мова була прослухана в обсязі більше, ніж 500 годин.

Важливим моментом передбаченим Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» є те, що друковані засоби масової інформації можуть видаватися іншими, ніж державна, мовами за умови, що одночасно з відповідним тиражем видання іноземною мовою видається тираж цього видання державною мовою. Усі мовні версії повинні видаватися під однаковою назвою, відповідати одна одній за змістом, обсягом та способом друку, а їх випуски повинні мати однакову нумерацію порядкових номерів і видаватися в один день. Розповсюджувати за передоплатою ЗМІ іноземною мовою можна у випадку, коли у читачів є можливість підписатися на такий саме україномовний тираж. А в кожному місці, де розповсюджують дурковану пресу в Україні, частка ЗМІ державною мовою має становити не менше 50%. Проте, норми закону не поширюються на друковані видання, які видаються винятково кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів України, англійською чи іншою офіційною мовою ЄС. Під ці винятки не підпадає російська мова.

Що стосується медіа ринку, то телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою. Обов'язковий (мінімальний) обсяг мовлення державною мовою для телерадіоорганізацій окремих категорій

встановлюється Законом України "Про телебачення і радіомовлення". У статті 9 вищезазначеного Закону визначено, що загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 50 відсотків має становити національний аудіовізуальний продукт. Телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень (словесно-музичних творів) державною мовою в обсязі не менше 35 відсотків загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 35 відсотків загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 07.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00[4].

З метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя на всій території України діє Уповноважений із захисту державної мови, основними завданнями якого є захист української мови як державної та захист права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя на всій території України і усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою. Уповноважений із захисту державної мови здійснює державний контроль за застосуванням державної мови у випадку надходження скарги, а також за власною ініціативою.

У разі порушення суб'єктом господарювання, що провадить господарську діяльність на території України, вимог щодо функціонування української мови, Уповноважений, його представник складає акт про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови, оголошує такому суб'єкту попередження та вимогу усунути порушення протягом 30 днів від дати складення акта, про що зазначається в акті. У разі повторного протягом року порушення вимог Закону, Уповноважений, його представник складає протокол.

Що стосується відповідальності за порушенням вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», то

статтею 188–52 «Кодексу України про адміністративні правопорушення України» передбачено, що порушення вимог Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" щодо застосування державної мови під час засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування, в актах, діловодстві та документообігу в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і органах місцевого самоврядування, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форми власності, у судочинстві та діловодстві у судах України, в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями, на державному кордоні України, у процесі виборів та референдумів, у міжнародних договорах України тягнуть за собою накладення штрафу від 3 400 грн. до 6 800 грн. або попередження, якщо порушення вчинене вперше [5].

Порушення вимог Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" щодо застосування державної мови у сфері освіти, науки, культури, книговидання, у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм та веб-сайтів, у сфері інформації для загального ознайомлення, публічних заходів, технічної і проектної документації, реклами, охорони здоров'я, спорту, телекомунікацій та поштового зв'язку, транспорту тягнуть за собою накладення штрафу від 3 400 грн. до 5 100 грн. або попередження, якщо порушення вчинене вперше.

Порушення вимог Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" щодо застосування державної мови друкованими засобами масової інформації тягнуть за собою накладення штрафу від 6 800 грн до 8 500 грн. або попередження, якщо порушення вчинене вперше. Повторне протягом року вчинення вищезазначених порушень з числа зазначених у частинах першій – четвертій цієї статті, за

яке особу вже було піддано адміністративному стягненню тягне за собою накладення штрафу від 8 500 грн. – 11 900 грн. Повторне невиконання законних вимог Уповноваженого із захисту державної мови під час здійснення ним державного контролю за застосуванням державної мови тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 1 700 грн. та 3 400 грн.

Інші, порушення Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" щодо порядку застосування державної мови тягнуть за собою накладення штрафу від 3 400 грн. 5 100 грн., якщо порушення вчинене вперше.

Відповідно до Закону українська мова, поряд із Прапором, Гербом і Гім-ном, є одним із символів Української держави. Володіння державною мовою та їївикористання посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад. Громадяни України повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства та використовувати її у сферах публічного спілкування. Знання української мови є неодмінною умовою набуття громадянства України. При цьому кожен громадянин України є вільним у виборі мови або мов у приватному спілкуванні.

Відповідно до Закону, українською мовою мають проводитись усі засідання, зустрічі тощо у владних органах та установах – як центральних, так і регіональних.

Передбачене й створення посади Уповноваженого з захисту української мови, який регулюватиме впровадження цього Закону. Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі, який затверджуються Міністерством освіти і науки за рекомендаціями фахівців з української мови наукових установ

Національної академії наук України, інших наукових установ, вищих навчальних закладів. За генеалогічною класифікацією українська мова належить до східнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської мовної сім'ї.

Висновок. Таким чином, особливу роль української мови як державної підкреслюється Конституцією України, якою передбачені вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), суддями Конституційного Суду України (ст. 148).

Крім того, обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України є «володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування» (ст. 9 Закону України «Про громадянство України»).

Список використаних джерел

1.Мова // Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. / відп. ред. М. Чікало; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2022. Вип. 18 (мова — мʌтка). — С. 3–5. — ISBN 966-02-2705-1 (серія); ISBN 978-966-02-9515-5 (вип. 18)

2.Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Верховна Рада *України*; *Закон* від 25.04.2019 № 2704-VIII. Стан: Чинний. Ідентифікатор: 2704-19.

3. Закон Латвійської Республіки «Про державну мову», був прийнятий Саеймом 9 грудня 1999 року. Рига, 21 грудня 1999. https://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/zakonodavstvo-pro-movy-latvijskoji-respubliky/zakon-latvijskoji-respubliky-pro-derzhavnu-movu/.

4.Законом України “Про телебачення і радіомовлення” Верховна Рада *України*; *Закон* від 21.12.1993 № 3759-XII (Редакція станом на 31.03.2023)

5.Кодекс «України про адміністративні правопорушення України» від 07.12.1984. Кодекс України: № 8073-X. Редакція: 11.12.2025.

References

1. Chikalo, M. (Ed.). (2022). *Mova [Language]*. Dictionary of the Ukrainian language of the XVI — first half of the XVII century. Issue 18. Lviv: Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 3–5. ISBN 978-966-02-9515-5.

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”* No. 2704-VIII of April 25, 2019. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19

3. Saeima of the Republic of Latvia. (1999). *Official Language Law*. Adopted December 9, 1999. Riga. Available at: https://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/zakonodavstvo-pro-movy-latvijskoji-respubliky/zakon-latvijskoji-respubliky-pro-derzhavnu-movu/

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). *Law of Ukraine “On Television and Radio Broadcasting”* No. 3759-XII of December 21, 1993 (as amended March 31, 2023). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (1984). *Code of Ukraine on Administrative Offenses* No. 8073-X of December 7, 1984 (as amended December 11, 2025). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10